

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Забудкової Ольги Андріївни
«Створення та розвиток синдикатів у промисловості Російської імперії
наприкінці XIX – на початку XX ст.», представлену на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності
07.00.02 – всесвітня історія**

Актуальною проблемою для сучасної України є модернізаційні перетворення в сфері економіки. У сучасних умовах розбудови ринкової економіки важливими складниками її успішного просування на світовому ринку є забезпечення конкурентної боротьби та дієвого антимонопольного законодавства. Ситуація, що склалася сьогодні в економіці України має певні аналогії із тим становищем, що мало місце в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX ст. Отож, надзвичайно важливим є вивчення та врахування історичного досвіду періоду формування монополістичних відносин у Російській імперії зазначеного періоду.

За таких умов значна відповідальність лягає на сучасну історичну науку, яка покликана не лише забезпечити утвердження наукової основи для осмислення минулого досвіду господарювання, а й дати оцінку різним за своїм характером та наслідками сторінкам історії. Адже лише поєднання ретроспективного аналізу історичного досвіду з подальшим сміливим, творчим пошуком досконалих моделей соціально-економічної організації виробництва дозволить уникнути помилок у ході новітніх економічних трансформацій. Тому дослідження О.А. Забудкової «Створення та розвиток синдикатів у промисловості Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.» є актуальним і в науковому, і в суспільно-політичному сенсі. Як зазначає дослідниця, актуальність цієї проблеми для нашої країни зростає з огляду на те, що на той час більша частина територій України входила до складу Російської імперії.

О.А. Забудкова поставила перед собою надзвичайно складне і разом з тим, надзвичайно цікаве у науковому плані завдання: з'ясувати умови створення та

функціонування синдикатів у промисловості Російської імперії, їхніх характерних рис і напрямів діяльності. Виходячи із цього, не викликають заперечень задекларована мета, дослідницькі завдання, хронологічні рамки роботи, наукова новизна дослідження та його практичне значення для освітньої, наукової та адміністративної діяльності.

У дисертації, відповідно до чинних вимог, представлено всі необхідні структурні елементи. Як позитив, варто відзначити те, що праця О.А. Забудкової повною мірою узгоджується з комплексними програмами Науково-дослідного центру імені В. Бейліса „Схід – Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємовідносин” (державна реєстрація № 0103U003602) та кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) „Соціально-економічні проблеми розвитку України (кінець XIX – XX ст.)” (державна реєстрація № 0110U000393). Загалом структура роботи, що опонується, відповідає меті, завданням. Матеріал викладено логічно, послідовно.

У першому розділі «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження» дисертанткою з'ясовано стан наукової розробки теми, джерельну базу та методологію дослідження. Аналіз історіографії у дисертації (сс. 16 – 26) відображає основні тенденції в історіописанні з теми дослідження. Дисертантка толерантно та об'єктивно схарактеризувала напрацювання і досягнення попередників із питань, дотичних із її темою. Не викликає суттєвих заперечень запропонована автором дисертації, що опонується, історіографічна періодизація (с. 16).

У підрозділі 1.2 (сс. 27 – 34) дисертанткою подано фаховий аналіз джерельної бази, опрацьованої нею під час написання роботи та залученої до дисертації. Не викликає заперечень класифікація джерел, залучених дисертанткою до проведеного нею дослідження. Позитивно, що до роботи залучено масив неопублікованих історичних джерел, значну частину з яких вперше введено до наукового обігу. Зокрема, під час написання дисертації її автор опрацьовувала документи та матеріали, що зберігаються у фондах 6 архівів: Російський державний історичний архів в місті Санкт-Петербург Російської

Федерації, Державні архіви Донецької, Луганської та Харківської областей, Центральний державний історичний архів України в м. Київ, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Гармонійним доповненням неопублікованої джерельної бази, залученої до дисертації, став корпус опублікованих джерел. Рівень достовірності джерельної бази, її репрезентативності, на думку офіційного опонента, є достатнім. Це дозволило здобувачці досягти поставленої мети, вирішити дослідницькі завдання, належним чином обґрунтувати авторські висновки.

Позитивної оцінки заслуговує підрозділ 1.3 (сс. 34 – 44), що стосується методології дослідження. Його написано з урахуванням сучасних тенденцій у розвитку методології науково-історичного пізнання. Безсумнівною заслугою авторки є те, що вона не обмежилася лише констатацією тих чи інших методів та принципів наукового дослідження, а конкретно розкрила, як вона ними послуговувалася, вирішуючи ті чи інші наукові завдання, поставлені до дисертації. Окрім того, нею подано поняттєво-категоріальний апарат. Розкрито авторське розуміння понять, що вживаються у рукописі (наприклад, монополія (с. 41), синдикат (с. 42) тощо). Все це значно додає опонованій дисертації в плані науковості, наукової обґрунтованості висновків і положень. В опонента, наприклад, не викликає сумнівів достовірність твердження О.А. Забудкової того, що серед наявних теоретичних моделей найпродуктивнішими для інтерпретації історії Російської імперії вважаємо цивілізаційний і модернізаційний підходи, які взаємодоповнюють один одного (с. 34-35).

У другому розділі «Монополістичні тенденції в промисловості Російської імперії в останній чверті XIX – на початку XX ст.» автором проаналізовано економічні передумови монополізації промисловості Російської імперії та її основні етапи (сс. 46 – 100). Позитивної оцінки заслуговує аргументована позиція О.А. Забудкової стосовно того, що загалом капіталізм у Російській імперії не набув до кінця типових для капіталізму вільної конкуренції форм, у яких він склався після промислового перевороту в інших капіталістичних країнах.

У підрозділі 2.1 «Економічна модернізація та передумови монополізації» (сс. 46 – 71) дисертанткою не лише розкрито сутність, зміст та особливості економічної модернізації та передумов монополізації, а і виокремлено позитивні моменти та упущення.

Позитивним вважаємо те, що дисертантка порівнює процеси монополізації промисловості в Росії з аналогічними процесами в США та Німеччині (с. 47)

Вважаємо аргументованим твердження здобувача про те, що факт збереження застарілої системи державного управління, де панівні позиції посідали представники великого аграрного капіталу – поміщики-юнкери, дозволяє порівнювати Німеччину з Російською імперією, яка мала такі самі особливості (с. 47).

На сторінках підрозділу 2.2 дисертантка деталізує основні етапи монополізації промисловості Російської імперії, які переважно збігаються з фазами економічного циклу.

Авторка розкрила процес створення перших монополістичних союзів в промисловості Російської імперії – ними стають картелі різного ступеня складності. Значна увага приділяється дослідженню впливу кризи 1900–1903 рр. і подальшої депресії на процес монополізації. У цей час набувають поширення союзи у формі синдикатів. Аргументованими є судження О.А. Забудкової про те, що напередодні Першої світової війни в Російській імперії встановилася доволі стійка система збутових монополістичних об'єднань (с. 86)

Автор розкрила сутність тенденції до вертикального розвитку промисловості через комбінування виробництва та злиття підприємств, що заклало умови для утворення трестів і концернів.

Варто погодитися з цілком слушною тезою здобувачки стосовно того, що наведений огляд розвитку монополізації промисловості в Російській імперії показує, що він значно відставав від провідних країн. Загальна кількість монополій була невеликою порівняно із країнами Заходу, де кожна галузь мала кілька великих об'єднань (с. 98). Ця теза суперечить усталеній в радянській

історіографії тезі про надзвичайно високий рівень розвитку монополізації промисловості Російської імперії, який не поступався американському та німецькому, перевищуючи французький та англійський.

Як і попередні, ґрунтовністю вирізняється й третій розділ дисертації «Організація та напрямки діяльності промислових синдикатів», що складається з двох взаємопов'язаних підрозділів, в яких розкрито особливості організаційної структури та основні напрями політики синдикатів.

Викладаючи у підрозділі 3.1 особливості організаційної структури та характерні риси синдикату О.А. Забудкова показала, що провідною формою монополій у Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були синдикати.

Вигідно позиціонує в даному розділі матеріал, присвячений механізму документального оформлення синдикату, який дисертантка прослідковує на прикладі «Продамету». Погоджуємось із висновком дисертантки про те, що особливістю Російської імперії порівняно із західноєвропейськими країнами було синдикування не за заводським (виробничо-територіальним), а за предметним принципом. Це було зумовлено різноманітністю асортименту виробів, що їх випускали, та значною різницею умов і вартості виробництва (с. 106).

Розкриваючи діяльність і значення керівних органів синдикатів, дисертантка не лише коментує їх функції, а й прослідковує особливості реформування їх організаційної структури. Вважаємо аргументованим твердження здобувача про те, що синдикати у Російській імперії охоплювали далеко не всі галузі промисловості. Ця форма монополії була поширена переважно у важкій індустрії, де виготовляли масові однорідні товари з порівняно незначною кількістю сортів, які не залежали від моди чи якихось інших мінливих умов. Її стійкість була зумовлена суто економічними причинами – монополія буде тим міцніша, чим більший капітал необхідний для заснування нового підприємства (с. 116).

Не викликає заперечень і твердження автора про те, що конфлікт синдикатів з торгівлею був неминучим (с. 117).

Схвалення заслуговують обґрунтовані та виважені узагальнення щодо ще однієї характеристики синдикатів у Російській імперії – їх розміщення (с. 120) та входження підприємств Російської імперії до міжнародних монополій, (с. 122 – 125).

У підрозділі 3.2 (сс. 125 – 148) встановлено, що політика синдикатів була спрямована на посилення їхніх позицій на ринку та збільшення прибутків контрагентів. Досить ретельно в підрозділі проаналізовано методи боротьби з аутсайдерами, проблему ціноутворення, основи взаємодії синдикату та покупця тощо.

Насичений фактажем і підкріплений детальним аналізом джерел й літератури розділ 4 «Ставлення влади та суспільства до синдикованої промисловості», який містить аналіз політики влади щодо монополістичних об'єднань та ставлення до діяльності синдикатів суспільства.

Зміст підрозділу 4.1. (сс. 149 – 176) дисертації О.А. Забудкової суттєво доповнює сучасні знання стосовно політики уряду щодо монополістичних об'єднань. Переконаливими є узагальнення здобувача стосовно антикризових дій уряду. Погоджуємось із тим, що уряд вбачав у синдикатах не лише засіб скорочення виробництва в умовах кризи, а й шлях до самостійного, без допомоги держави, «пристосування» промисловості до умов ринку.

Заслужує на увагу спростування авторкою думки про надзвичайне посилення синдикатів протягом Першої світової війни та підпорядкування ними органів державної влади (сс. 170 – 172). Дисертантка аргументовано доводить, що промисловці відверто критикували політику уряду щодо підтримки аграрного поміщицького капіталу, а їхні виступи поступово набували відверто політичного звучання.

Значний науковий інтерес становлять міркування й висновки дисертантки щодо політики влади щодо монополій в уособленні Тимчасового уряду (сс. 172 – 175). Дійсно, Тимчасовий уряд займає позицію підтримки їх і заохочення

синдикування та трестування. Монополії та інші організації підприємців уряд починає офіційно розглядати як основу державного регулювання.

У підрозділі 4.2. «Позиція суспільства щодо промислових синдикатів» показано, що синдикати не мали підтримки широкого загалу населення. Як представники найрозвинутішого капіталістичного господарства вони викликали недовіру, антипатію, а часто й ненависть громадськості, яка сприймала їх як здирників, що наживаються на чужій праці й оббирають споживачів.

У висновках до дисертації О.А. Забудкової підведено підсумки проведеного нею дослідження. За змістом – це відповіді на поставлені у вступі наукові завдання. Вони підтверджують новизну та оригінальність дослідження, вміння дослідниці осмислювати опрацьований матеріал, відтворюють авторське бачення і глибоке розуміння обраної наукової проблеми. На користь цього служить їх оприлюднення на наукових конференціях різного рівня. Відповідно до чинних вимог, дисертантка має достатню кількість публікацій – шістнадцять, з них сім – у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні.

Науковий апарат дисертації О.А. Забудкової оформлено відповідно до чинних вимог ДАК України.

Зміст автореферату ідентичний тексту дисертації, повністю передає її сутність, правильно відображає основні наукові концепції авторки, використану нею методологію, систему аргументів й узагальнень.

Визначаючи високий науково-дослідницький рівень виконаної О.А. Забудковою дисертаційної роботи, яка характеризується своєю актуальністю, новизною, оригінальністю й завершеністю, на нашу думку, деякі її положення, твердження й узагальнення потребують уточнень та викликають потребу у їх обговоренні:

1. Незважаючи на загалом кваліфікований аналіз історіографії, більш плідним, на нашу думку, був би показ відмінностей використаної джерельної бази авторки від джерел, вже задіяних в працях попередників. Необхідно враховувати, що частина джерел достатньо давно введена у науковий обіг і

тому було б цікаво розглянути міру їх використання в працях радянських, російських та українських істориків. Особливо важливо було б відмітити, які джерела вивчались у сучасній російській історіографії.

2. Поза увагою дослідниці залишились роботи польських, американських та діаспорних російських істориків ХХ століття. Їх використання значно збагатило б представлену дисертаційну роботу.

3. Слід зазначити, що дослідження мало б більшу наукову цінність якби його авторка детальніше опрацювала матеріали Російського державного історичного архіву (наприклад, фонди Ф. 1278. Государственная Дума I, II, III и IV созывов; Ф. 1291. Земский отдел МВД. Ф. 1622. Витте Сергей Юльевич тощо). Разом з тим ми розуміємо, що російська агресія в 2014 р. та викликані нею ризики перебування українських громадян на території Російської Федерації завадили продовжити роботу з матеріалами цього архіву.

4. У підрозділі 1.3. «Методологічні засади дослідження», авторка досить глибоко проаналізувала сутність модернізаційного підходу для вивчення історії Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст., залишивши поза увагою цивілізаційний підхід. Варто було б зазначити, у чому саме суть цивілізаційного підходу у вивченні проблеми, що досліджується.

5. На нашу думку, в тексті дисертації недостатньо відображено ставлення до монополістичних об'єднань та їх ролі у економіці Російській імперії самого Миколи II, імператорського двору.

6. Для дисертації домінуючим є описовий характер, у зв'язку з цим авторська позиція дисертантки простежується не надто активно. Авторка більше акцентує увагу на позиціях тих чи інших дослідників, більш характерним є використання їх цитат.

7. Дисертація, на нашу думку, виграла б, якби автором були зроблені певні практичні рекомендації щодо використання її теоретичних положень.

Висловлені вище критичні міркування опонента не знижують високої оцінки опонованої дисертації, аргументованості та ґрунтовності осмислення проблеми, що стосується умов створення та функціонування синдикатів у

промисловості Російської імперії. Дисертація Забудкової Ольги Андріївни «Створення та розвиток синдикатів у промисловості Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.» є самостійною і завершеною працею, яка відповідає положенням «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24. 07. 2013 р. Її автор, Забудкова Ольга Андріївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри всесвітньої історії та методик навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

З. В. Священко

Підпис професора кафедри всесвітньої історії та методик навчання
З. В. Священко засвідчую

Ректор
Уманського державного
педагогічного університету
ім. П. Тичини
доктор пед. наук, професор

О. І. Безлюдний